

ABDURAUF FITRAT LAPAR JANRINING TABIATI XUSUSIDA

Amonov Ulug'murod Sultonovich, BuxDPI dotsenti, filologiya fanlari falsafa doktori (PhD)

ulugmurod.amonov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9612-2453>

Annotatsiya. Lapar o'zbek xalq og'zaki ijodidagi qadimiy janrlardan biri bo'lib, yigitlar va qizlarning dialog shaklidagi ijrosiga asoslangan. Mazkur maqolada Abdurauf Fitratning folklor, folklorshunoslik sohasidagi faoliyatiga, aynan lapar haqidagi nazariy qarashlariga alohida ahamiyat berilgan. Maqolada adibning birinchilardan bo'lib lapar janrining ruhiyati, ohangdorligi, shakliy ko'rinishi hamda ijosi masalalariga chuqur nazariy tahlillarini ilmiy jihatdan asoslab berganligi ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: folklor, folklorshunoslik, lapar, an'ana, ijro, an'ana, manbashunoslik, matnshunoslik.

ABDURAUF FITRAT ON THE CHARACTERISTICS OF THE LAPAR GENRE

Amonov Ulug'murod Sultonovich, Associate Professor at Bukhara State Pedagogical Institute, PhD in Philological Sciences

ulugmurod.amonov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9612-2453>

Abstract. Lapar is one of the ancient genres of Uzbek folklore and is based on the performance of young men and women in the form of a dialogue. In this article, special importance is given to Abdurauf Fitrat's work in the field of folklore, folklore studies, and his theoretical views on lapar. The article reveals that the writer was one of the first to scientifically base his in-depth theoretical analyzes on the issues of the spirit, melody, appearance and performance of the lapar genre.

Key words: folklore, folklore studies, lapar, tradition, performance, tradition, source studies, textual studies.

АБДУРАУФ ФИТРАТ О ПРИРОДЕ ЖАНРА ЛАПАР

Амонов Улугмурод Султонович, Доцент Бухарского государственного педагогического института, кандидат филологических наук (PhD)

ulugmurod.amonov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9612-2453>

Аннотация. Лапар является одним из древних жанров узбекского фольклора и основан на исполнении юношей и девушек в форме диалога. В данной статье особое значение придается деятельности Абдурауфа Фитрата в области фольклора, фольклористики, его теоретическим взглядам на лапар. В статье выявлено, что писатель одним из первых научно обосновал свои глубокие теоретические исследования вопросов духа, мелодики, облика и исполнения жанра лапара.

Ключевые слова: фольклор, фольклористика, лапар, традиция, перформанс, традиция, источниковедение, текстоведение.

Fitrat o'zbek folklorini yaxlit tizim sifatida qarab, unga xos janrlarga aloqador nazariy muammolar haqidagi fikrlarini 1926-yilda adabiyot sohasi mutaxassislarini tayyorlab yetishtirish uchun yaratilgan "Adabiyot qoidalari (adabiyot muallimlari va adabiyot havaslilari uchun qo'llanma" nomli kitobida bayon etdi. Shu jihatdan bu kitob nafaqat adabiyotshunoslik, balki folklorshunoslik sohasi tadqiqotchilari uchun ham o'shandan boshlab dasturulamal vazifasini o'tab keldi. Aslida o'tgan asrning 20-yillarida adabiyotshunoslikdan mutaxassislar tayyorlash uchun darslik vazifasini o'tagan bu kitobda yozma adabiyot nazariyasi bilan bir qatorda og'zaki adabiyot, ya'ni folklor nazariyasiga aloqador tushunchalarga ham yo'l-yo'lakay izoh berib o'tilgan. Bundan ko'rinadiki, o'sha paytda hali folklorshunoslik alohida fan sifatida o'qitilmay, unga aloqador tushunchalar adabiyotshunoslik tarkibida o'rgatib borilgan. Folklorshunoslikni bo'lajak mutaxassislariga o'rgatish ishi esa shu sohaning haqiqiy darg'asi Hodi Zarifov tashabbusi bilan XX asrning 30-yillarida yo'lga qo'yilgan. Shunga asoslanib, folklorshunoslar avlodi Hodi Zarifovni "fan otasi" deya atashadi.

Fitrat o'zbek folklorining janriy tizimi va tarkibi to'g'risida to'xtalar ekan: "Bizda el

adabiyotining turlari shulardir: *ashula, ertak, maqol, topishmoq, lapar, doston*”, – deb ko‘rsatadi va bu janrlarning har biri xususida misollar bilan alohida-alohida fikr yuritib, ularga qisqacha bo‘lsa-da, ta’riflar keltiradi.

Fitrat xalq lirikasining yana bir mustaqil janri – **laparlar** haqida ham alohida to‘xtalib, u “el adabiyotining eng ma’lum turlaridan biri” ekanligini e’tirof etadi. Bu to‘g‘rida shoir Elbekning laparlar haqidagi maqolasidan “Burunlarda bobolarimiz tomonidan to‘y-to‘yga ko‘chirilib, buyuk havas bilan aytilib kelgan bu “adabiyot” bukun so‘nar holga yetmishdir. Lapar “opera”ga yaqinroq bir ruhda aytilgan asar bo‘lib, buni qizning nikohidan bir-ikki kun burun o‘yun kechasida “kuy” bilan aytib o‘qiydirlar. Munda kelin bo‘lg‘uchi qiz o‘zining yaqin o‘rtoqlarini chaqirib, “bazzm kechasi” yasaydir. Buning bir kechasiga qizlardan tashqari xotunlar, kuyov tomonidan yigitlar ham keladirlar. Bu ko‘ngulli kechani boshqarish ishi qari xotunlarga topshirilganlikdan ular tartib saqlab, kechani juda yaxshi o‘tkazadirlar. Bu yasalg‘usi bazzm kechasida qizlar yana yigitlar o‘zlarining ko‘nglidagi narsalarini lapar yo‘li bilan bir-birlariga onglatadirlar. Laparni boshlash oldida qizlar bilan yigitlar orasiga turg‘usi xotunlardan biri laparning boshlang‘ichi bo‘lg‘an quyidagi laparni aytib, ularni laparga undaydir”, – degan fikrlarini iqtibos olgan. Elbek tomonidan misol olingan quyidagi boshlang‘ich laparni ham ilova sifatida keltiradi:

*Laparning avvali 3boshi – marmar toshi,
Chit ro‘molni ho‘l qilg‘on ko‘zimning yoshi.
Chit ro‘molim xosa-ye,
Qo‘limda chinni kosa-ye,
Qizlar lapar aytganda
Yigitlar quloq solsa-ye. [1.76.]*

Fitratning ta’kidlashicha, bu olti misrani o‘rtoq Elbek to‘rt misra qilib ko‘rsatgan. Fitrat esa uning so‘ng ikki misrasini ohangiga qarab to‘rt misra qilgan. Shu bilan hammasi olti misra bo‘ladi [5.97].

Bundan so‘ng yigitlar tartib bilan ushbu yo‘lda laparni boshlashi, uni bir gal qizlar va bir gal yigitlar aytib, tong ottirishi an‘anaga aylangani bildirib o‘tiladi. Olim bu fikrini tasdiqlash uchun “*Lapar aytasang to‘yda aytgil suluv qizlar qochar-o*”, “*Ko‘zamb olib suvga chiqsam, oh urodur bir yigit*”, “*Daryoning naryog‘ida bir tub g‘o‘za*”, “*Daryoning naryog‘iga qo‘y beramiz*”, “*Qizlarjon, qaynar buloqqa boshlamang*”, “*Subhidamning salqini so‘ldirdi gullar bargini*” deb boshlanuvchi olti banddan iborat qo‘shiq matnlarini dialog ko‘rinishida keltirganki, bu bilan laparlarning qiz va yigitlar tomonidan galma-gal, biri ikkinchisiga javob tariqasida ijro qilinishi anglashilib turadi.

Lapar aytish an‘anasi xususida keyinchalik taniqli folklorshunoslar Muzayyana Alaviya, To‘ra Mirzaev, Mamatqul Jo‘raevlar bildirgan fikr-mulohazalar bu haqda Elbek va Fitrat tomonidan ilgari surilgan qarashlardan deyarli farq qilmaydi. Masalan, T.Mirzaev lapar ijrochiligi to‘g‘risidagi ma’lumotlarga qaraganda ilgarilari obu osh tortilgach, hovlida gulxan yoqilib, hovli bazzmi o‘tkazilgan. Shundan keyin qizlar ro‘mol yoyilgan uyga, ya’ni kelinning sepi yoyilgan, maxsus tayyorlangan uyga kirganlar. Qizlar uy ichida, yigitlar tashqarida – eshik oldida yoki qizlar uyning to‘rida, yigitlar poygakda tik turishib lapar aytishgan. Lapar aytishni e’tiborli kayvoni ayol, hamma tan olgan laparchi childirma jo‘rligida yoki childirmasiz boshqarib turgan. Bunda boshqaruvchi ruxsati bilan ikki yigit o‘z belbog‘ini yechib, lapar aytib, o‘ziga ma’qul bo‘lgan ikki qiz oldiga tashlaydi. O‘z navbatida, qizlar ham lapar bilan javob aytib, yigitlar belbog‘iga biror narsa: olma, nok, anor, tuxum, shirinliklar, qo‘l ro‘molcha yoki xat tugib qaytaradi. Buni “lapar solishtirish” deb aytyshadi. Shu tariqa lapar aytyshish davom etadi.

M.Jo‘raev o‘zbek xalq marosim qo‘shiqlari asosida tartib berib chop ettirgan “Oy oldida bir yulduz” kitobida lapar haqida to‘xtalar ekan, avvalo, uning qadimiy odatlarimizga ko‘ra, nikoh to‘yi marosimi tarkibida “lapar kechasi” ko‘rinishida o‘tkazilishini, shunga binoan lapar to‘y marosimi fol’kloriga oid janr ekanligini, asosan, nikohdan bir kun burun o‘tkazilgan qizlar yig‘inida ijro etilishini, Sayramda yashovchi o‘zbeklar odaticha, “Maslahat kuni”da ro‘mol yozilib, sep yoyilib uy yasatilishini va bunda kuyov tomondan ikki xotin “to‘y muborak”ka kelishini, quda taraf ularni yaxshilab kutib olib, bir kiyimlikdan sarupo berib jo‘natishini, ertasi kuni “qozon oshi” qilinishini, bu kuni kuyov tomondan to‘rt xotin, to‘rt erkak sovg‘a-salomlar bilan kelishini, ularga ham hurmat-e’tibor ko‘rsatilishini, o‘sha kuni kechasi qiz ko‘rar bo‘lishini, kelin o‘z yangalari va dugonalari bilan yig‘ilishib turishini, to‘rt yanga va jo‘ralar hamrohligida kuyov yigit ham kelishini, ularni qizning yangalari kutib olishini hamda o‘rtasi ustunli uyning bir tarafida qizlar, ikkinchi tarafida yigitlar turishini, keyin yangalar “Kuyov jo‘ralar, o‘tiringlar-ov! O‘tiringlar!” deya uch marta xitob qilishini, uchinchi xitobdan keyin uyning bir tomoniga

qizlar, bir tomoniga yigitlar qarama-qarshi o'tirishini, yangalar "Qo'shgani bilan qo'sha qarisin!" deb fотиha qilgach, shundan so'ng qizlar laparni boshlab berishini ma'lum qiladi [4.109.].

Lekin T.Mirzaev laparni, odatda, kuyov tomondan biror yigit boshlab berishini ta'kidlaydi. Shuningdek, Elbek va Fitratlar kabi lapar boshlanmasi "boshlang'ich lapar" deyilishini, yana so'zga chechan, tajribali laparchi ayol jarayonni nazorat qilib turishini aytib o'tadi. Olim laparni yigit boshlamasligi lapar matnlarining o'zida ham ifoda etilganligiga quyidagi misolni keltiradi:

Avval boshlab aytganda, qiz boshlamas,
Qiz boshlagan laparni el xushlamas.
Aytmayin deb bir xayol qilib edim,
Yoru jo'ram qo'ymadi, endi bo'lmas.

Ko'rinyaptiki, Elbek va Abdurauf Fitratning lapar haqidagi ilmiy mulohazalari keyingi davrda u haqda bildirilgan fikrlarga har tomonlama asos bo'lmoqda. Keyinchalik ularning fikrlari lapar bo'yicha to'plangan yangi ma'lumotlar hisobiga yanada boyitilgani va nazariy jihatdan to'ldirilgani kuzatilmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурауф Фитрат . Эл адабиёти // Адабиёт қоидалари / ТА. 4-жилд. Дарслик ва ўқув қўлланмалари, илмий мақола ва тадқиқотлар. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б.76-77.
2. Ашулалар тўплами. III наشري. Тўпловчи ва тартиб берувчилар: Ғулом Зафарий ва Элбек. – Тошкент, 1935.
3. Amonov U. Abdurauf Fitrat xalq qo'shiqlari haqida. //Adabiy ta'lim metodologiyasi: xalqaro tajriba va ilmiy hamkorlik 2-kitob. – Toshkent: Mashhur press, 2024. – 176-181-b.
4. Ой олдида бир юлдуз // Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – Б.109.
5. Элбек. Лапарлар // Билим ўчоғи . – 1922. – 1-сон. – Б.97.
6. Ўзбек фольклори. Педагогик институтлар учун хрестоматия / Тузувчи Ҳоди Зариф. 1-китоб. – Тошкент: Ўқувпеднашр, 1939. – Б.285-353.
7. Amonov U. Ўзбек фольклоршунослигининг илмий-назарий, амалий йуналишлари хақида мулохазалар. Жамият ва инновациялар. 2022 йил 19-23-б. <https://inscience.uz/index.php/socinov/article/view/1847>